

Rodina dnes – výzvy a šance

Aleš Opatrný

KTF UK v Praze

Rodina – krize – změny paradigmatu

Velmi často se v projevech či psaných statích katolických autorů a autorit vyskytuje tvrzení, že „rodina je dnes v krizi“. Je to, bohužel, vyjádření nepřesné a proto ve svých důsledcích i málo pomáhající.

Slova „krize“ se zde i v podobných paušálních tvrzeních, kdy se mluví například o krizi autority nebo poslušnosti, užívá k charakterizování situace, která je spíš dlouhodobě zatěžována problémy nebo se mění a to jinak, než by si to posuzovatel přál nebo představoval. Krize v striktním slova smyslu je něco jiného - je to krátkodobý stav, který vznikne zpravidla jako následek nějaké nepředvídané neblahé události. V oblasti psychologie je například krize u jedince pregnantně charakterizována jako „normální reakce na nenormální situaci“¹. Krize v přesném slova smyslu tedy není ani trvalý stav ani označení pro trvalou ztrátu. U jednotlivé konkrétní rodiny můžeme skutečně konstatovat, že je v jisté fázi života v krizi. Ale u pojmu rodiny jak dále bude ukázáno, lze také mluvit spíš o změně paradigmatu. Protože u rodiny jakožto instituce či sociálního útvaru bychom měli spíš mluvit o změnách, obtížích či rozvolnění pojmu a o změněných okolnostech života rodiny², než paušálně mluvit o krizi rodiny.

Právem tedy můžeme mluvit o rozvolnění pojmu rodiny. V evropském prostoru se za rodinu dnes mnohde nepovažuje jen stabilní svazek muže a ženy, veřejně proklamovaný jako závazný, ale soužití osob stejného pohlaví ať už s dětmi nebo bez nich, společný život jednoho z rodičů a dítěte či dětí bez jakékoliv přítomnosti či kontaktu s druhým rodičem, život manželů po rozvodu či rozvodech s dětmi z původních manželství i dětí vlastních, nesezdané soužití muže a ženy s dětmi, apod. Nejsou ro všechno konstelace nové, ale do velké míry je nové to, že tyto i další způsoby uspořádání života jsou považovány za společensky přijatelné, mnohdy za rovnocenné rodině v klasickém slova smyslu. Dá se říci, že na regulaci a stabilizaci spolužití může a ženy dnes mnohde existuje jen tlak ekonomický (pokud vůbec), ale ne společenský natož morální. S tím souvisí další skutečnost, že totiž řada lidí, vytvářejících zmíněné „rodiny“ ať už v klasickém nebo výše popsáných uspořádáních nevyrostla ve funkční stabilní rodině. Chybí jim tedy tato zkušenost, což má vliv jak na jejich hodnocení možných způsobů soužití, tak na vytváření jejich stylu života.

Další změnu přináší celá oblast takzvaných genderových výzkumů, teorií a systémů. Je tak do jisté míry relativizována identita muže jakožto muže a ženy jakožto ženy ve prospěch zaměnitelnosti, stírání rozdílů. Tím je samozřejmě relativizován i pojem manželství jakožto svazku dvou odlišných a komplementárních osob, tedy muže a ženy a také role otce a matky.

Z toho vyplývá, že mluvíme-li o rodině, nemůžeme už jednoduše předpokládat obecný nepsaný souhlas, co tím jako křesťané myslíme, ale je třeba definovat, z jakého chápání vycházíme. Tento konsensuální souhlas potom nemůžeme dost dobře předpokládat ani v běžném hodnocení toho, co je „normální“, „morální“, nebo třeba únosné pro vykonávání nějaké veřejné funkce.

¹ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *Krize. Psychologický a sociologický fenomén*, Grada 2004, s.17.

² Velmi dobrý přehled současné situace i odborné tuzemské literatury in: SEKERA, O. *Rodina v nečase*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2010.

Jako ilustrace může posloužit, že původní hanlivé označení nesezdaného soužití jako život „na hromádce“ nebo „na psí knížku“ vymizelo a nikdo neskrývá, že žije s tou a poté další a další přítelkyní a je při tom jako významný sportovec, politik nebo zpěvák uznávaným idolem.

Církev o manželství a rodině

Nechci zde opakovat krásná a pravdivá slova 2. vatikánského koncilu a na to navazující texty svatého Jana Pavla II., které ukazují krásu a velikost manželství. Důvodem není to, že bych je nesdílel, ale to, že jejich pouhé opakování, jak se mnohdy děje, máloco řeší. Raději bych upozornil na jakési nabádání svatého Jana Pavla II. k metodickému přístupu, který je v souladu s intencemi konstituce *Gaudium et spes* a který považuji za velmi potřebný. Svätý Jan Pavel II. ve svém posynodálním listu *Familiaris consortio*³ uvádí:

*Boží plán s manželstvím a rodinou se týká konkrétně muže i ženy v jejich každodenní existenci, v určitých společenských a kulturních poměrech. Proto má-li církev plnit svou službu, musí se snažit poznat poměry, v jakých se dnes manželství a rodina uskutečňují. Toto poznání je pro evangelizaci nezbytně nutné. Církev přece musí přinášet neměnné a zároveň stále nové Kristovo poselství rodinám naší doby. Rodinám, které žijí v podmínkách současného světa a jsou v něm povolány přijmout plán, který Bůh s nimi má, a podle něho také žít.*⁴

V dalším rozvineme tři teze.

1. *Změnil se pohled na soužití muže a ženy*
2. *Změnily se společenské podmínky života rodiny*
3. *Církev nemůže všechny změny odstranit, ale musí se s nimi vyrovnávat.*

Ad 1. Změnil se pohled na soužití muže a ženy – například:

- Důraz na osobní autonomii a opuštění křesťanského morálního kodexu, což jsou charakteristiky platné pro větší část Evropy, výrazně otevírá prostor pro libovolně sestavované formy života i spolužití páru.
- Snaha o rovnoprávnost, která zahrnuje i snahu o „zestejnění nestejného“ vede například k stavění stejnopohlavního manželství na úroveň heterosexuálního manželství a rodiny a k oslabení jedinečného charakteru rodiny nebo ke stírání rozdílů mezi muži a ženami.
- Je společensky tolerován a v některých formách do jisté míry i právně chráněn jakýkoliv způsob párového soužití s jakoukoliv mírou závaznosti (včetně závaznosti žádné).
- Je společensky tolerována a prakticky realizována „sukcesivní polygamie“, tedy postupné vystřídání řady partnerek v životě – a zrcadlově k tomu i polyandrie, tedy postupné vystřídání řady životních partnerů.

Ad 2. Změnily se společenské podmínky života rodiny

³ JAN PAVEL II. *Familiaris consortio: apoštolská adhortace Jana Pavla II. : o úkolech křesťanské rodiny v současném světě* z 22. listopadu 1981. Praha: Zvon, 1992.

⁴ FC 4.

- Život rodiny i jakéhokoliv jiného uspořádání soužití je ovlivňován a regulován spíše ekonomickými stimuly a omezeními, než morálkou nebo veřejným míněním.
- Tradice rodiny a společnosti má většinou na uspořádání života člověka v současnosti v oblasti párového soužití a také v jiných oblastech života malý nebo žádný vliv.
- Důraz na naplnění osobních ambicí a satureování osobních požadavků vede k odmítání párového trvalého soužití a vytvoření rodiny s dětmi čili k nárůstu procenta osob v populaci, žijících „single“ pouze s promiskuitními vztahy, které jsou společensky tolerovány.
- Enormní snaha po profesním uplatnění nebo po všestranném a trvalém „užití života“ vytlačuje touhu po trvalém párovém vztahu a po založení rodiny.
- Velká společenská tolerance svobodných matek, případně i jejich ekonomické zvýhodnění, vede řadu žen nejen do vztahů, které nemají naději na trvalý manželský vztah, ale i k takovému naplňování osobní touhy po mateřství, kdy je nepřítomnost otce a tedy nevytvoření rodiny v zásadě plánovaná.
- Manželství se uzavírá výrazně později, než tomu bylo před třiceti a více léty. Průměrný věk muže při vstupu do prvního manželství je u nás 31,2 roku, ženy 29,3 roků. K tomu přistupuje skutečnost, že část těchto osob má za sebou jeden nebo i více vztahů, ve kterém žili jako manželé, část uzavírá manželství po řadu let trvajícím quasi manželském soužití ve chvíli, kdy očekávají potomka (případně potomka druhého).
- Děti znamenají výraznou nákladovou položku, tedy snížení životní úrovně a to většinou bez kompenzace zvýšením společenského statusu.
- Malý počet dětí v rodině (průměrná porodnost je u nás 1,41 dětí připadajících na ženu v plodném věku) umožňuje větší materiální komfort pro dítě. Tím se ale „zvedá laťka“ finančních nároků u rodičů, které mají více dětí.
- Děti nejsou chápány jako zajišťující činitel ve stáří rodičů a samy se tak povětšinou nechápou - sociální a zdravotní zajištění se očekává od státu.

Ad 3. Církev nemůže všechny změny odstranit, ale musí se s nimi vyrovnávat.

- Pastorační úsilí církve musí především vycházet z rozpoznání a v její různosti dobře pochopené reality, nikoliv jen z ideálních představ. Tímto směrem nakročila jak příprava, tak průběh obou synod o rodině. Jer ovšem třeba vidět jednání a závěry synod celkově, neomezit se jen na otázku rozvedených a jejich přístupu ke svátostem.
- Pastore se nemůže týkat jen těch, kdo v zásadě naplňují všechny podmínky života, jak je církev hlásá. Dnes se v naší zemi i jinde v Evropě stává skutečností, že se většinou setkáváme v pastorační s lidmi ve více či méně nestandardních situacích a výjimkou jsou situace standardní, s nimiž ideál církve samozřejmě počítá.
- Bude muset být nalezena nová rovnováha mezi úkolem církve vyučovat a normovat správné chování a být záchrannou institucí pro všechny potřebné, tedy i pro ty, kteří nevyhovují „normám“ církve ve všem (proslulý „polní lazaret“ dle papeže Františka).

Některé současné výzvy

Dnes se silně diskutuje důležitost příprav na manželství (ne už tak na rodinu!), situace rozpadajících se manželství a těch, kdo uzavřeli druhé, církevně neplatné manželství, ale mnohem menší pozornost je věnována tomu, jak žít rodinu v dnešní (evropské) společnosti tak, aby naplňovala své možnosti a úkoly, byla schopna překonat pnutí i krize a nebyla takovým exotickým „ostrovem jinakosti“, že z něho děti v dospívání rády utečou. S tím

souvisí chápání specifických podmínek, úkolů a problémů manželství a rodiny v jednotlivých etapách manželství a uvědomování si rizikových momentů manželství, z nichž rostou krizové momenty a krizové situace.

Manželé a rodina v různých etapách života

V pastorační praxi se nejčastěji mluví o přípravě na manželství nebo o obtížných a krizových situacích, které v manželství nastávají. Církevní texty o manželství často mluví buď jen o ideálním stavu, jakého má manželství nabývat, nebo naopak o krizi manželství v současné společnosti a o všem, co správné chápání manželství ohrožuje. Méně se setkáváme s kvalifikovanými úvahami o různých etapách, které život v manželství a rodiny charakterizují, o jejich projevech a o požadavcích, které na manželství kladou. Proto se často chápe manželství jako téměř konstantní jev, který se změní až v pokročilém stavu stárnutí. Naproti tomu psychologická literatura zná různé etapy života člověka⁵ a jejich průběh do manželství a také počítá s kritickými obdobími, která se v běhu života každého člověka vyskytují, mají u mužů a u žen různé podoby, a tím také manželství různým způsobem ovlivňují.

Prakticky každý manželský pár se ve svém společném životě musí mnohokrát vyrovnávat s obtížemi, složitými situacemi i krizemi. K tomu je v první řadě potřeba opakovat, že ani krize ani obtíže neznehodnocují lidský život beze zbytku⁶. Tím nemá být jejich tíže bagatelizována, ale má být poukázáno na skutečnost, že dobrý výsledek manželství nespočívá v absenci obtíží a krizí, ale v jejich překonání. Život v manželství podléhá vývoji a změnám, z nichž všechny nejsou předvídatelné, podobně jako nejsou předvídatelné v životě jednotlivce.

Manželství hříšníků

Právě křesťané mají chápat, že „hřích patří do života“, ovšem ne jako něco, s čím lze souhlasit, nýbrž jako skutečnost, která má být rozpoznávána, vyznávána a Božím odpuštěním odstraňována. Toto základní a poměrně jednoduché tvrzení by mělo osvobodit manžele od požadavku, aby byl jejich protějšek v každém okamžiku bezhříšný. Je jedním z největších přínosů křesťanství, že hřích neschvaluje, ale nedělá si také iluze o bezhříšném životě člověka, a že v sobě nese osvobozující zvěst o milosrdném, odpouštějícím a nitro člověka uzdravujícím Bohu.

Uznání vlastní hříšnosti, pokání a smířování s Bohem nejsou v tomto pohledu jen zbožné skutky, které by měl člověk z nějakého důvodu konat, ale jsou pro manželství velmi potřebným a užitečným lékem, který vyrovnává hříšnost člověka a který také člověku dovoluje, aby se ke své hříšnosti hlásil a nepopíral ji.

Manželství a rodina věřících

Papež František v encyklice *Lumen fidei* akcentuje souvislost křesťanské víry a manželství takto:

List Židům při líčení Abrahámovy cesty k budoucímu městu zmiňuje požehnání, které přechází z rodičů na děti (srov. Žid 11,20–21). První prostředím, kde víra osvětluje společenství lidí, spočívá v rodině. Mám na mysli především trvalý svazek muže a ženy v manželství. Vzniká z

⁵ Např. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Portál, 2006.

⁶ GRÜN, A., ROBBEN, R. *Ztroskotals? Máš šanci!: Když se člověku hatí životní plány*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.

jejich lásky, jež je znamením a přítomností lásky Boží, z uznání a přijetí dobra pohlavní odlišnosti, která umožňuje sjednocení manželů v jediném těle (srov. Gn 2,24) a dává jim schopnost rodit nový život, projev dobroty Stvořitele, jeho moudrosti a jeho plánu lásky. Na základě této lásky si mohou muž a žena slíbit vzájemnou lásku úkonem, jenž zahrnuje jejich celý život a připomíná mnohé rysy víry. Slíbit lásku navždy je možné, když se odhaluje plán, jenž je větší než naše vlastní plány, nese nás a umožňuje nám darovat milovanému člověku celou budoucnost. Víra pak pomáhá pochopit plození potomků v celé jeho hloubce a bohatství, protože v něm dává poznat tvořivou lásku, která nám dává a svěruje tajemství nového člověka. Takto se na základě své víry stala matkou Sára, protože se spolehla na Boží věrnost jeho příslibům (srov. Žid 11,11)⁷.

Tři naděje

První naděje: Trvající a fungující křesťanská rodina je znamenáním **naděje**, že žít stabilní rodinu je i dnes možné, byť obtížné. To je pro mladé lidi, ale ne jen pro ně, zásadně důležité. Osoby v křesťanské rodině by měly být prezentovány spíše jako „stateční vytrvalci“ než jako vzorné osoby! Nářky nebo povýšené odsudky nad tím, jak se dnes rodiny rozpadají a jak je vše špatné nejen, že nic dobrého nepřinášejí, ale sugerují představu, že „špatné je běžné“, ba skoro povinné. Je lépe přibližovat, že solidní sociologické výzkumy a kulturní historie jasně říkají, že rodina je jedním z nejstabilnějších útvarů v lidských dějinách⁸. Že je to přes všechny těžkosti, nezdary a deformace zdaleka nejlepší prostředí pro růst dítěte v harmonickou osobnost⁹. Že zkrátka v dějinách starších a hlavně nejnovějších sice existuje řada deformovaných nebo náhradních řešení rodinného života, ale přes to všechno nic lepšího než stabilní rodina pro tělesný a duševní vývoj dítěte, ale také pro tělesné a duševní blaho a harmonii člověka, který nemá povolání k životu bez manželství, prostě neexistuje. Kdo se snaží o dobrý život rodin v přítomnosti a budoucnosti, snaží se o realizaci něčeho, co prokázalo v dějinách svou životaschopnost, schopnost obstát i v mnohokrát měnících se socioekonomických a kulturních podmínkách. A co křesťanství a velká většina náboženství vidí jako Bohem chtěný a požehnaný útvar a stav.

Aniž si věci idealizujeme, je dobré mít **naději** v kvality člověka – při vší lidské ubohosti a hříšnosti. Bible říká, že Bůh stvořil člověka k obrazu Božímu, stvořil ho jako muže a ženu a těmto dvěma a jejich budoucnosti požehnal.¹⁰ Navzdory všem našim hříchům, slabostem a nedokonalostem víme, že člověk je vytvořen podle vynikajícího „projektu“. A Ježíš, přinášející spásu, tento „projekt“ obnovuje, aktualizuje a dovršuje, když těm, kdo v něho uvěřili, dává ospravedlnění a jako dar svého Ducha svatého¹¹. A pokud jde o manželství (a tedy i rodinu), Ježíš nejen potvrzuje původní Boží plán, který s manželstvím počítá, ale obnovuje a dovršuje ideál manželství jako ideál trvalého, celoživotního a nerozlučného partnerství muže a ženy¹². Pro věřícího člověka je tedy vědomí toho, že Bůh manželství chce,

⁷Papež František *Lumen Fidei = Světlo víry: encyklika*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2013.

⁸ Model rodiny, tvořené rodiči, jejich dětmi, případně prarodiči vykazuje neobyčejnou stabilitu ve všech epochách vývoje lidstva a ve všech známých současných společnostech. Prakticky neexistuje žádný typ společnosti, který by se neopíral o rodinu jako o svůj základní článek. In: MATOUŠEK, O., *Rodina jako vztahová síť*, Sociologické nakladatelství: Praha 1997, s. 9.

⁹ Stálá přítomnost vysoce citově angažovaných rodičů je dnes považována za nepostradatelnou podmínku zdravého duševního i tělesného vývoje dítěte. In: MATOUŠEK, s. 8.

¹⁰ Srov. Gn 1,26-28.

¹¹ Srov. Sk 2,38.

¹² Srov. Gn 2,24 ; Mt 19,6.

počítá s ním a žehná mu velmi pádným důvodem k naději tváří v tvář lidské slabosti, křehkosti a lidským pádům.

A třetí naděje: **Naděje**, že přes všechnu lidskou slabost a přes všechny obtíže života jsou a budou mnohé jiné křesťanské rodiny ztělesněním pravdivosti dvou biblických obrazů, které bych považoval za důležité průvodce života rodin.

Tím prvním je podobenství o rozsévači¹³. Zatímco se mnohdy věnuje až přílišná pozornost varováním před tím, abychom nebyli půdou mělkou, neúrodnou, kamenitou, ve které zaseté semeno uschne, přijde často zkrátka hlavní téma tohoto známého podobenství o rozsévači, který vyšel rozsévat. Totiž tvrzení, podobenstvím zobrazené, že zasévané semeno je bezpochyby kvalitní, životaschopné, dobré, schopné přinést úrodu. Ve světle tohoto podobenství potom i rodina, kde se „rozsévalo dobré semeno“ Božího slova a přece se všichni v danou chvíli tímto slovem neřídí a semeno nechávají být bez péče, může ztělesňovat naději, že není ještě doba žně a dobré semeno – pokud bylo zaseto – má šanci přinést úrodu.

K tomu se mi pojí ještě jeden evangelní obraz, ještě jedno podobenství, které si dovolím nazvat elegantně „podobenstvím pro slabé a spavé“, méně elegantně „podobenstvím pro osoby poněkud líné“¹⁴. To říká, že s Božím královstvím je to, jako když člověk zasel na svém poli dobré semeno. Ať bdí nebo spí, semeno klíčí a roste, ve svůj čas přináší plody. Tato naděje osvobozuje poctivého křesťana, ať rodiče nebo potomka, od úzkosti, že nesmí ani na chvíli „zamhouřit oči“, že se musí stále starat, hlídat, pěstovat, pečovat, poučovat ne-li nutit. Nemusí. Je-li zaseto dobré semeno, lze se také v naději spolehnout.

Nakonec osobní prosba. Velmi bych prosil, všechny, kterým na životě rodin záleží, aby nemysleli jen na ty, kdo vzornými (křesťanskými) rodinami byli, jsou, budou nebo být mají. Prosím, aby mysleli, alespoň v pozadí svých úvah, také na ty, kteří vzornými, standardními (křesťanskými) rodinami nejsou, nemohou být, a tedy nebudou. Podobně, jako na ně myslí například postsynodální dokument *Familiaris consortio* papeže Jana Pavla II¹⁵ a také papež František. Abychom je viděli v perspektivě právě vyslovených nadějí. A pomáhali jim na cestu dobrou, i když nemůže být ideální, a povzbuzovali je ke každému dobrému kroku, který sice nebude dosažením dokonalého stavu, ale bude pokračováním ve směru od horšího k lepšímu.

¹³ Srov. Mk 4,1-9.

¹⁴ Srov. Mk 4,26-29.

¹⁵ JAN PAVEL II., Apoštolská exhortace *Familiaris consortio* z listopadu 1981, český překlad Zvon : Praha 1995.